

Halypa we terjimeçilik

Category: Edebi makalalar, Hekaýalar, Kitapcy, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Halypa we terjimeçilik HALYPA WE TERJIMEÇILIK

sungatymyz hakynda söhbet

1994-nji ýylda meniň "Gökdepe mukamy" diýen hekaýalar ýygyndym çykarylady. Şol ýygynnda giren hekaýalaryň ikisi öz bile işleşen halypalarym Annaly Berdiýew bilen Ata Söýünowa bagyşlanypdy. Ýygyndynyň redaktory uniwersitetli kursdaşym Hudaýberdi Meläýewdi. Meniň "halypalarym" diýip, aýdaly, Berdi Kerbabaýew ýa-da Beki Seýtäkow ýaly uly ýazyjylar däl-de, Annaly Berdiýew, Ata Söýünow ýaly öz kärdeş ýoldaşlarymy agzamagym H.Meläýewiň göwnüne beýle jaý bolmadyk borly, ol bir-iki gezek maňa bellik etdi.

– Nargylyç, seniň halypam diýýänleriň özüň ýaly kärdeşleriň bolup dur. Berdi Kerbabaýew ýa-da Beki Seýtäkow ýaly uly ýazyjylar bolsa, başga gep – diýdi.

Men oňa şobada jogap berdim:

– Hudaýberdi, gardaş, Berdi Kerbabaýew hem, Beki Seýtäkow hem meniň halypalarym. Men Gorkiý bilen Dostoýewskini hem, Zolýa bilen Gýugony hem halypalarym atlandyryp bilerdim. Men olary hem köp okadym, öwrendim. Olaryň hemmesi meniň ruhy halypam. Ýöne Annaly Berdiýew bilen Ata Söýünow, aýratynam terjime babatda, meniň elimden tutup işlemegi öwreden iş halypalarym ahyry. Men işlän döwrümde olarsyz bir ädim ätmedim-ä. Men rusça-türkmençe sözlükleri, ors diliniň beýleki köp tomly düşündirişli sözlüklerini elimden düşürmän, tüýdere getirdim. Emma men şolaryň baryny birlikde alanyňda hem, Annaly Berdiýewden has köp peýdalanandyr. Ýöne hut şu günlerem Annaly Berdiýewiň işde bar wagty, sähel şübhelenen ýerimde, ondan soraman, oňa tassyklatman, meniň ýekeje sözi hem terjime etjek gümanym ýok. Özem Annaly Berdiýewiň meniň sowalyma jogap bermegi kyn görüp, tykyran gezegi ýok. Annaly Berdiýew meniň elimden tutup, terjime etmegi öwreden halypam bolmaýarmy näme?

■ Annaly Berdiýew kim?

Annaly Berdiýewiň çagalygy agyr uruş ýyllaryna gabat geldi. Şonuň üçinem ol zähmet ýoluna on iki ýaşly çagalygyndan başlamaly boldy. 1944-nji ýylda ol Sowet Türkmenistanynyň häzirki "Türkmenistan" gazetiniň podçitçigi bolup işe başlady. Soňra ol edebi işgär bolup işledi. Şol döwürde hem onuň terjimeçilik işi başlandy.

Gazet işiniň körüginde taplanan Annaly Berdiýew terjimäniň hötdesinden gelyändigini subut etdi, şondan soň gazet terjime işini ikerjiňlenmän Annaly Berdiýewe ynanyp geldi. Türkmen hem ors dillerinden baş çykarýan Annaly Berdiýewde terjimeçilik işine özboluşly garaýyş hem özboluşly talant bardy. Şonuň üçinem ol turuwbaşdan ökde terjimeçileriň hataryna goşuldy. Soňra ol çeper terjime özüniň synap görmäge başlady. Ol ilkinji gezek italýan ýazyjysy Žanni Rodariniň "Çippolionyň başdan geçirenleri" diýen kitabyňy terjime edenleriň biridi. Bu kitap many-mazmun taýdan hem, çeperçilik bezegi taýundan hem türkmen okyjylary üçin gymmatly sowgat bolupdy. Ol kitabyň ors dilinden türkmen diline terjime edilişi şowly çykypdy. Ony çagalar üçin örän gowy terjime edilen eserleriň biri hasaplamak boljakdy. Bu işde Annaly Berdiýewiň hyzmaty uludy.

Annaly Berdiýewden öň, Türkmenistanda gadymy awtorlaryň poeziýa bilen ýazylan drama eserlerini türkmen diline terjime etmek bilen yzygiderli meşgullanýan terjimeçi ýokdy. Ol terjime sungatymyz babatda täze dörän hadysa boldy. Ol terjime sungatynyň žanry babatda hem, tehnikasy babatda hem, iş stili babatda hem täze terjimeçidi. Onuň eden işleri türkmen tomaşaçylary, okyjylary üçin täze mekdep boldy. Annaly Berdiýew olar üçin gadymy edebiýata açylan täze gapy boldy. Ol türkmen edebiýatyna Sofokl, Ýewripid, Şekspir, Karlo Goňni ýaly ölmez-ýitmez edebi ägirtleri getirdi.

Mende Annaly Berdiýewiň eden işleriniň öz eli bilen ýazylan bir tagta kagyzlyk sanawy bar. Ony okap, Annaly Berdiýewiň döredijiligine mahsus bolan ullakan bir aýratynlygy gördüm. Bütindünýä teatr sungatynyň taryhynda, şol sanda biziň Türkmenistanymyzda hem, gadymy klassykanyň terjime edilmegi

uly bir waka hasap edilyär. Beýle eserleri terjime etdirmek üçin, dünýäniň men diýen teatrlary belli terjimeçiler bilen iň ýokary bahadan şertnama baglaşýarlar. Ol pýessa boýunça spektakl goýuljak gününe çenli anyk belleniýär. Şeýle drama eseriniň terjimesini almak teatr üçin ullaýan problema bolupdyr.

Sowet döwründe bolsa, Annaly Berdiýewe gezek gelende, dünýä teatrlaryna mahsus bolan bu ýazylmadyk kanun gödeklik bilen bozulypdyr. Özem iki tarapdan.

Birinjiden-ä, sowet hukuk gorajy edaralary gödek biperwaýlyk edip, poeziýa bilen ýazylan eserler türkmen diline terjime edilende, terjimeçiniň hukuklary kemsidilipdir. Mysal üçin, poeziýa bilen ýazylan pýesa üçin döwlet awtoryň galam hakyny proza bilen ýazylan pýesa görä on esse köp töleýän bolsa, bu düzgün poeziýa bilen ýazylan pýesalary türkmen diline terjime etmek babatd saklanmandyr. Sowet ýyllarynda Türkmenistanda poeziýa bilen terjime edilen pýesanyňam, proza bilen ýazylan pýesanyň hem türkmen diline terjimesi des-deň diýen ýaly bolupdyr.

Ikinjiden, Annaly Berdiýew, hamala, maddy taýdan kanagatlanmak üçin däl-de, diňe döredijilik şatlygyny, döredijilik lezzetini almak üçin işleýän ýaly hemişe töwegelçilige bil baglap ýaşan adam. Dünýä teatrlarynyň däl bolup galan endikleri oňa degişli däl ýalydy. Ol teatrlar bilen, haýsydyr bir resmi adam bilen teatr şertnama baglaşman, diňe belli-belli režissýorlar bilen hoşgylaw gürrüňler bilen haýsydyr bir pýesany terjime etmäge alardy. Ol pýesanyň sahnada goýuljakdygyny-goýulmajakdygyny, hatda ony terjime etmegi haýyş eden režissýoram bilmezdi.

Mysal üçin, Annaly Berdiýew režissýor Öwlüýäguly Hojagulyýewiň haýyşy boýunça W.Şekspiriň "Kariolan" tragediýasyny terjime etdi. Emma ol soňra hiç bir teatrda görkezilmedi.

Garaz, Annaly Berdiýewiň ençeme terjimesi türkmen tomaşaçysyna ýetmän galsa-a, sähelçe hak tölense-de, käbir terjimeleri neşirýat tarapyndan çap edilip, okyjylar köpçüligije gowuşdy. Sofoklyň "Edip şa" tragediýasy sahnada goýulmady. Özbaşyna kitap edilip çykaryldy. Redaktory Mämmed Seýidow.

W.Şekspiriň "Romeo we Žulýetta" tragediýasy Mollanepes

adyndaky akademiki drama teatrynda görkezildi. Aman Gurbandurdyýewiň režissýorlyk diplom işi. Özbaşyna kitabam edilip çykarylady.

W.Şekspiriň "Riçard III" diýen tragediýasy. Tragediýa Mollanepes adyndaky akademiki drama teatrynda görkezildi. Ata Alowowyň režissýorlyk diplom işi.

W.Şekspiriň "Nadaranyň nogtalanysy" komediýasy. Mollanepes adyndaky akademiki drama teatry tarapyndan görkezildi. Kakajan Aşyrowyň režissýorlyk diplom işi.

Annaly Berdiýewiň galamynyň astyndan çykan terjimeler az-küş däl. Özem zybrym dünýä klassykasynyň naýbaşy eserleri. Diňe şu faktyň özi hem Annaly Berdiýewiň türkmen terjime sungatyndaky ornuny aýdyňlyk bilen görkezýär.

Şu günki terjimeçilik sungatymyzyň pälwanlarynyň biri Annaly Berdiýew hakynda gürrüňe başlap, terjimeçilik sungatymyzyň taryhy, ösüş ýolunyň şu günki esasy problemalary baradaky gürrüňi hem Annaly Berdiýew hakdaky gürrüň bilen baglanyşdyrmazlyk mümkin däl.

Türkmen sowet edebiýaty hem tutuş sowet edebiýaty ýaly, partiýalaýynlyk, synpylyk prinsipleri esasynda gös-göni bolşewikler partiýasynyň ýolbaşçylyk etmeginde döredi. Özem partiýa bu işe şeýle bir üns berdi, ol edebiýat işine guramaçylyk babatda gös-göni ýolbaşçylyk etdi. Edebiýat işi ähli teoretiki meseleler, ähli žanrlar boýunça, giň front boýunça ösdürildi.

Türkmen terjimeçilik sungaty бүтінлей täzeden döräpdi. Mysal üçin, gazak edebiýatynyň klassygy Abaý Kunanbaýew rewolýusiýadan has ozal beýik ors şahyry A.S.Puşkiniň eserlerini gazak diline terjime etmek babatda käbir synanyşyklary eden bolsa, hiç bir dilden türkmen diline terjime etmäge synanyşyk edilmändir. Ýigriminji ýyllaryň ahyrlarynda, otuzynjy ýyllaryň başlarynda türkmen terjimeçilik sungaty бүтінлей täzeden döräp başlady. Bada-bat bu iş, esasan, döwürleýin metbugatyň materiallaryny terjime etmekden başlandy. Ýigriminji ýyllaryň ahyrlarynda terjimeçilik sungaty ors dilinden türkmen diline terjime etmekden, türkmen dilinden ors diline terjime etmekden başlandy.

Emma eýýäm ýigriminji ýyllaryň ortalaryndan çeper döredijilik işi bütinleý partiýa kontrollygyna geçipdi. Erkana pikirli adamlar zabunlyk bilen yzarlanýardy, iň bolmanda, wezipesinden çetleşdirilýärdi.

Döredijilik işi tutuşlaýyn partiýanyň kontrollygyndaka, onuň hemme işi anyk planly alyp baryan döwründe, terjimeçilik sungaty bilgeşleýin, bir taraplaýyn, esasan, ors diliniň üsti bilen alnyp barylýardy. Netijede, bütin dünýä edebiýatynyň eserleri ors dilinden terjime edilensoň, Türkmenistanda gysga wagtyň dowamynda ors dilinden türkmen diline terjime edýän ökde adamlar ösüp ýetişdiler. Terjimeçilik işi allanäme ýola goýuldy. Dünýä edebiýatynyň, ors edebiýatynyň saýlama, ajaýyp eserleri türkmen diline terjime edildi. Emma sowet häkimiýetiniň segsen ýylynyň dowamynda türkmen dilinden ors ýa-da beýleki dillere originaldan terjime edip bilýän ýekeje terjimeçi hem ösüp ýetişmedi. Türkmen dilinden ors diline terjime etmeli adamlar ýa-ha ors dilini ýetik bilenokdylar, ýa-da türkmen dilini bilýän ors ýokdy, ors dilini köstsüz öwrenen türkmenlerem öz ene dillerini ýatlaryndan çykarypdylar. Onsoň türkmen dilinden ors diline sözme-söz terjimäniň üsti bilen türkmen dilinden bütinleý bihabar adamlar türkmen eserlerini terjime edipdi. Munuňam esasy sebäbi türkmen dilinden ors diline terjime etmek şeýle bir zerurlyk hasap edilmeýärdi. Sowet häkimiýetiniň ahyrky ýyllarynda bolsa, türkmen ýazyjylarynyň eserlerini terjime etmek ýazyjylaryň öz şahsy işine öwrüldi. Sözme-söz terjime edýän adamyny hem, çeper terjimeçini hem onuň özi tapmalydy.

Iň ýaman ýeri hem türkmen awtorynyň originaly naýynsaplyk bilen bozulardy. Mysal üçin, görnükli türkmen ýazyjysy Hydyr Derýaýewiň "Ykbal" romany hakynda türkmen tankytçylarynyň pikiri bilen ors tankytçylarynyň pikiri bilen birsyhly çapraz gelýärdi. Sebäbi terjimeçi W.Kurdiskiý "Ykbalyň" originalyndan çykypdy, ony köp ýerde islegine görä "düzedipdi".

Terjime sungaty barada şeýle birtaraplaýyn syýasat albyp barylýandygyna garamazdan, otuzynjy ýyllaryň başlarynda dünýä edebiýatynyň, ors edebiýatynyň, ilkinji nobatda bolsa rus sowet edebiýatynyň iň ajaýyp eserlerini türkmen diline terjime

etmek barada ep-esli işler edildi. Şol wagtlar dünýä hem rus sowet ýazyjylarynyň bir giden meşhur eserleriniň türkmen diline terjime edilip ýetişilişini bellemän geçmek bolmaz.

Özem bu işde iki taraplaýyn utuş bardy. Birinjiden, dünýä edebiýatynyň näýbaşy eserleriniň terjime edilmegi netijesinde terjimeçileriň ussat wekilleri kemala gelýärdi. Türkmen terjimeçileri özleriniň meşhur eserleri türkmen diline terjime etmäge ukyplydyklaryny subut etdiler.

Ikinjiden, şol wagtlar terjimeçilik işi bilen köp türkmen ýazyjylary meşgullanýardylar. Bu bolsa olar üçin dünýä hem ors edebiýatynyň däplerini öwrenmegiň uly mekdebi bolupdy.

Dogry, biziň terjimeçilik sungatymyzda fransuz, iňlis, hindi, arap hem beýleki dillerden terjime edip bilýän kadrlarymyz ýokdy. Häzir biz terjimeçilik sungatymyzyň bu kemçiligini aňsatlyk bilen ýeňip geçip bileris. Ýöne terjimeçilik sungatymyzda bar bolan bu kemçiligi ors dilinden terjime etmeklige ýöňkemek nädogrudyr.

"Terjime sungaty" diýlip ýöne ýere aýdylmaýar. Bu sungatdyr, onda-d gaty nepis, inçe sungatdyr. Mukaddes Garaşsyzlygymyz bu gün terjimeçilik sungatymyzy hemmetaraplaýyn ösdürmek üçin hem ähli mümkinçilikleri açýar. Soňky wagtda diňe ors dilinden däl-de, özge dillerden türkmen diline geçirilýän eserleriň peýda bolmagy hem onuň aýdyň alamatydyr.

Nargylyç HOJAGELDIÝEW,
Türkmenistanyň Halk ýazyjysy.

«Edebiýat we sungat» gazetini, 1999 ý. Edebi makalalar